

Рис. 3. Розрізи біфаса з Макіївки.

Від серцеподібно видовженого (за Ф. Бордом), яке здається нам найближчим за контурами до макіївського, останнє відрізняється тим, що у звуженій частині воно трохи більш витягнуте. Ця ж риса відрізняє його від рубила з Чокурчі.

Таким чином, на археологічній карті Донбасу з'явився ще один ранньопалеолітичний пункт, який, безумовно, заслуговує дальшого вивчення*.

В. К. ПЯСЕЦЬКИЙ

Мезолітичні стоянки торфовища Корма

Торфовище Корма, де 1974 р. автором було відкрито ряд стоянок, тому числі й мезолітичні, розташоване в Олевському р-ні Житомирської обл. Це торфовище витягнуте в субмеридіональному напрямі. Довжина його з півночі на південь близько 5 км, із заходу на схід — до 3 км. Нагромадження торфу проходило в улоговині, яка успадковує ядро стародавньої негативної геологічної структури, обмеженої з заходу і сходу пасмами кварцитоподібного лісковіку протерозою, причому виразніше в рельєфі виявлене східне пасмо, яке підвищується над поверхню торфовища на 20—30 м і підходить своїм північним кінцем близько до Овруцького кряжа. Пасма вкриті слабопотужними четвертинними відкладами, тут часто виходять на поверхню корінні породи. В пониженнях частинах улоговини в післяльодовиковий час місцями (особливо на східному березі торфовища) утворились дюноподібні піщані підвищення. Ще недавно в с. Рудня Озерянська існувала штучна дамба, споруджена в місці стоку води з торфовища в р. Пергу — ліву притоку р. Уборть, тому тут було велике й мілке озеро. Тепер вода спущена і ведеться добування торфу, найбільша потужність якого 5,5 м (середня — 2,9 м)¹. Торфовище дренаване рівчачками, а магістральний канал прокладено по старому руслу таким чином, що стік і зараз

* Користуючись нагодою, дякую археологам П. Й. Борисковському, В. П. Любіну і М. Д. Праслову, а також геологу О. А. Міляховцевському за консультацію.

¹ Торфяной фонд УССР, с. 140.

спрямований в р. Пергу. Болото заросло пушицею, сосною, сфагнумом, подекуди є горілі ділянки з березою і зозулиним льошом. В місцях, де збереглася вода, росте сосна й очерет.

Східний берег болота піщаний, пологий. Найбільш придатним для заселення в давнину був західний берег, де тепер між селами Озеряни

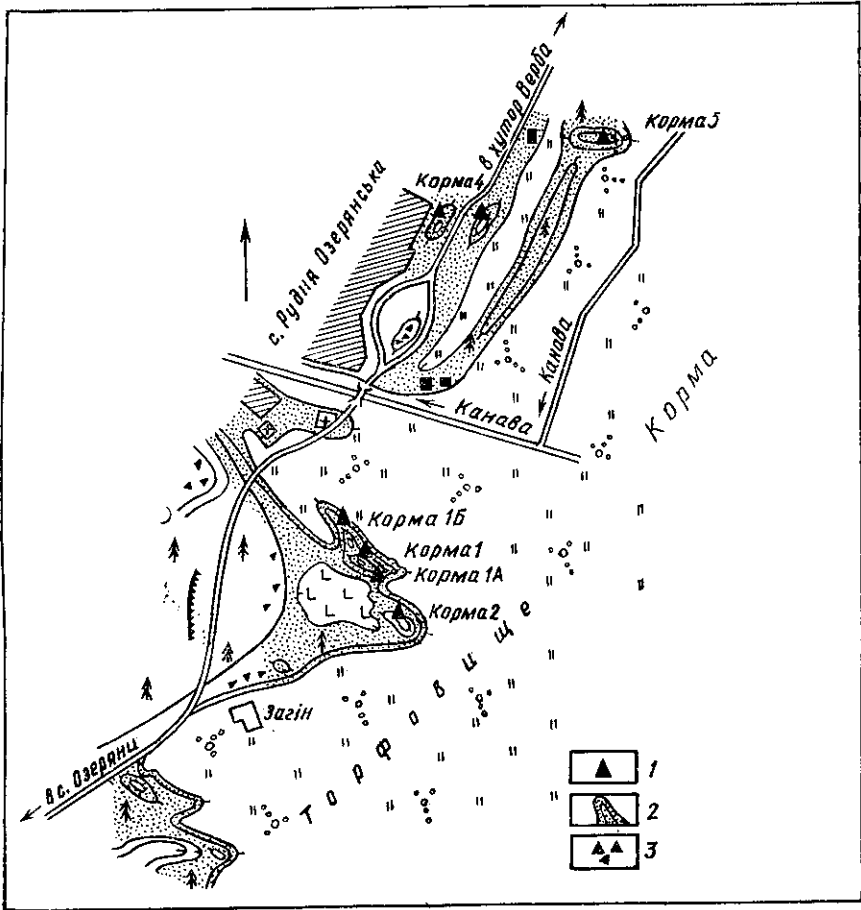

Рис. 1. План розміщення мезолітичних стоянок на торфовищі Корма:
1 — стоянки; 2 — дюноподібні підвищення; 3 — висипки пісковиків.

і Рудня Озерянська тягнуться дюноподібні піщані підвищення і трапляються знаряддя праці (від часу неоліту до епохи ранньої бронзи).

Мезолітичні стоянки згруповані, головним чином, в одному місці — на західному березі болота, поблизу с. Рудня Озерянська. В давнину тут були, певно, найбільш сприятливі умови для заселення — піщані підвищення, сильно порізана берегова лінія торфовища, неабияку роль відіграло, мабуть, і те, що саме звідси витікала річка (рис. 1). Підвищення, на яких розміщені стоянки, значною мірою розвіяні. Виділяються дві групи стоянок. Одна з них (Корма 1, 1А, 1Б, Корма 2) розташована на південь від села, а друга (Корма 4, 5) в самому селі та на північно-західній його околиці.

При визначенні стоянок до уваги брались такі показники, як висота їх над торфовищем, розсипи кременю у випадках, коли культурний шар був розвіяний до певних форм мікрорельєфу. Під час польових досліджень, по можливості, оцінювалась і чистота культурного шару.

Привертає увагу таке явище. Багато дослідників вказують, що мезолітичні стоянки, розташовані на піщаних ґрунтах, мають, як правило, змішаний культурний шар. Це спостерігається і на Поліссі. Так, з багатьох місцезнаходжень різного часу, які відомі авторові, тільки на кількох культурний шар зберігся чистим. Приклади, коли на розвіяних дюнах збирались різні за віком знаряддя, наводять і польські автори, беручи участь у полеміці про так звану мікро-макролітичну культуру². В зв'язку з вказаними обставинами в поданому нижче описі стоянок для більшої об'єктивності коротко згадуються ті виявлені на них предмети, які до мезоліту не належать. Крім того, виділити мезолітичні комплекси допоможе статистичний метод.

Корма 1Б (рис. 1) витягнута з північного заходу на південний схід на 50 м, ширина її — до 10 м, висота над торфовищем 2—3 м (на південному сході). Культурний шар майже повністю розвіяний, кремій, таким чином, спроектований на одну площину і лежить на поверхні. Пізніші знахідки представлені тільки дрібними фрагментами шнурової кераміки, які зосереджені порівняно компактною групою приблизно за 20 м від південного краю стоянки.

З південно-східного краю до останньої приймає стоянка Корма 1, яка має площу 25×15 м і слабо задернований культурний шар. Висота її над торфовищем — до 6 м. Тут був закладений розкоп площею 14 м^2 , де на відміну від попереднього випадку знайдено багато уламків пізньонеолітичної кераміки, а мезолітичні знахідки представлені окремими екземплярами. Як мезолітичні знаряддя, так і кераміка залягали в однакових стратиграфічних умовах.

Стоянка Корма 1А межує з попередньою в південному напрямку, але висота її над болотом нижча — всього 2 м, площа залишилась невизначеною. Тут проведено шурфування, проте, як і в розкопі на стоянці Корма 1, стратиграфія нічого не дала. В зв'язку з цим наводимо короткий опис обох шурфів розміром 1×1 м. Ґрунт — гумусований пісок — залягає до глибини 0,15 м. Підґрунтя — темно-жовтий пісок — в одному з шурфів простежене до глибини 0,5 і 0,8 м, а в іншому — до 0,4 м. В першому, крім відщепів, на рівні 0,4 м знайдено уламки пізньонеолітичної кераміки, а в другому на межі ґрунту і підґрунтя (0,15 м) — високу трапецію, нижче (0,25 м) — уламки пізньонеолітичного посуду. Взагалі здається, що при відсутності чіткої геологічної картини (наявності різних прошарків, у тому числі й стерильних), до стратиграфії в археологічному розумінні, слід ставитись скептично, тим більше, що відомі випадки зворотної стратиграфії.

Корма 2 територіально відокремлена від попередніх стоянок (рис. 1). Висота її 2,5—3 м. Кремій тут зібрано у видуві розміром 8×8 м. У шурфі розміром 2×2 м виявлено значну кількість фрагментів товстостінної ранньонеолітичної кераміки з домішкою в глині тонких рослинних волокон з накольчасто-ребінцевим орнаментом.

Корма 4 розташована на двох розвіяних піщаних дюнах. Розміри західної частини стоянки 45×10 м, висота її — від 3 до 5 м, площа східної частини 40×10 м, висота 2—4 м. Тут, крім мезолітичних матеріалів, виявлено кілька уламків кераміки епохи бронзи.

В зв'язку з тим, що найбільш виразними і багатими є комплекси знарядь стоянок Корма 1Б (рис. 2; 3) і Корма 4 (рис. 4; 5; 6), а колекція виробів тут налічує багато сотень екземплярів, кремій цих пам'яток був підрахований за різними ознаками для з'ясування схожості в техніці його обробки, визначення кількісного співвідношення між однаковими групами знарядь, а також для встановлення культурної належності стоянок і часу їх існування. Результати зіставлення подано в табл. 1.

² *Wieckowska H., Child R.* O tak zwanym przemysle swidero — tardenuaskim. — *Archeologia Polski*, VI, z. 2. Wrocław — Warszawa — Kraków, 1961, s. 194.

Таблиця 1

Співвідношення категорій крем'яного інвентаря стоянок Корма 1Б і Корма 4

№ п/п	Категорія	Абсолютна кількість		Кількість в %	
		Корма 1Б	Корма 4	Корма 1Б	Корма 4
1.	Нуклеуси	16	23	0,4	0,8
2.	Мікронуклеуси	9	3	0,2	0,1
3.	Нуклеусоподібні уламки	—	8	—	0,3
4.	Поздовжні сколи з нуклеусів	6	—	0,1	—
5.	Відщепи, луски *	3269	1914	72,3	66,05
6.	Пластини без ретуші **	72	116	1,6	4,0
7.	Перетини пластин	33	20	0,75	0,7
8.	Пластини без ретуші	446	376	10,2	13,0
9.	Перетини пластинок	63	38	1,4	1,3
10.	Мікропластини без ретуші	263	120	6,0	4,1
11.	Реберчасті сколи, підправки нуклеусів	60	51	1,1	1,8
12.	Уламки	100	83	2,3	2,9
13.	Відбійники	—	1	—	—
14.	Трапеції	21	14	13,0	10,4
15.	Знаряддя з притупленою спинкою а) кудлаївські вістря (вістря типу А)	21	17	13,0	12,7
		1	3		
16.	Дрібні нерівнобічні трикутники	3	—	0,75	—
17.	Косоретушовані (яснславицькі) вістря	7	5	4,4	3,7
18.	Мікроскребки (для стоянки Корма 1Б середній розмір 1,5×1,2 см)	26	6	16,2	4,5
19.	Мікрорізці	16	28	10,0	20,9
20.	Скребки	10	13	6,2	9,7
	а) на відщеплах	8	7		
	б) на пластинках	2	4		
	в) на нуклеусоподібних уламках	—	2		
21.	Скобелі на відщеплах	3	1	1,9	0,75
22.	Відщепи з ретушю	8	4	5,0	3,0
23.	Різці	6	13	3,75	9,7
24.	Проколки, розвертки	4	3	2,4	2,2
25.	Пластини з ретушю	10	9	6,25	6,7
26.	Пластини з ретушю	15	18	9,4	13,4
27.	Мікропластинки з перлиною ретушю	8	3	5,0	1,9
28.	Інші знаряддя	2	3		
	Всього предметів	4388	2898	100	100
	Всього знарядь	161	134	3,65/100	4,6/100
	Всього пластин	133	167	3,0	5,8
	пластинок	570	476	13,0	16,4
	мікропластинок	291	135	6,6	4,6

* Середній розмір для Корми 1Б — 1,5×1,1 см, для Корми 4 — 1,3×1,2 см.

** Розмір пластин, пластинок, мікропластинок прийнято такий, як це пропонує Л. Г. Мацкевої (Опыт типологической классификации микролитических индустрий Крыма (мезолит — неолит). — СА, 1971, 1, с. 10), а перетини їх наближаються за розмірами до трапецій.

Кремій обох стоянок високої якості, звичайного для Житомирщини жовтуватого, сірого і темно-сірого кольорів. Очевидно, він походить з одного родовища, незважаючи на те, що має різний колір. Подібний, різного забарвлення, кремій тут часто трапляється в одних і тих же свердловинах, що зумовлено специфічними умовами його утворення у вузьких затоках верхньокрейдяного моря.

Як впливає з таблиці, при великій загальній кількості предметів на стоянках дуже мало нуклеусів. Всі вони мають невеликі розміри, несталу форму. На стоянці Корма 1Б виділяються два двоплощинні нуклеуси з косими площинами. Робоча поверхня цих нуклеусів займає від половини до двох третин виробу (рис. 2, 4). Є два одноплощинні, однібічні (рис. 2, 1), один екземпляр має негативні внаслідок зняття мікропластинок (рис. 2, 6). Крім того, наявні уламки нуклеусів (рис. 2, 5), поздовжні сколи з них, нуклеусоподібні уламки. Як цікаву особливість слід відзначити наявність мікронуклеусів — дуже дрібних

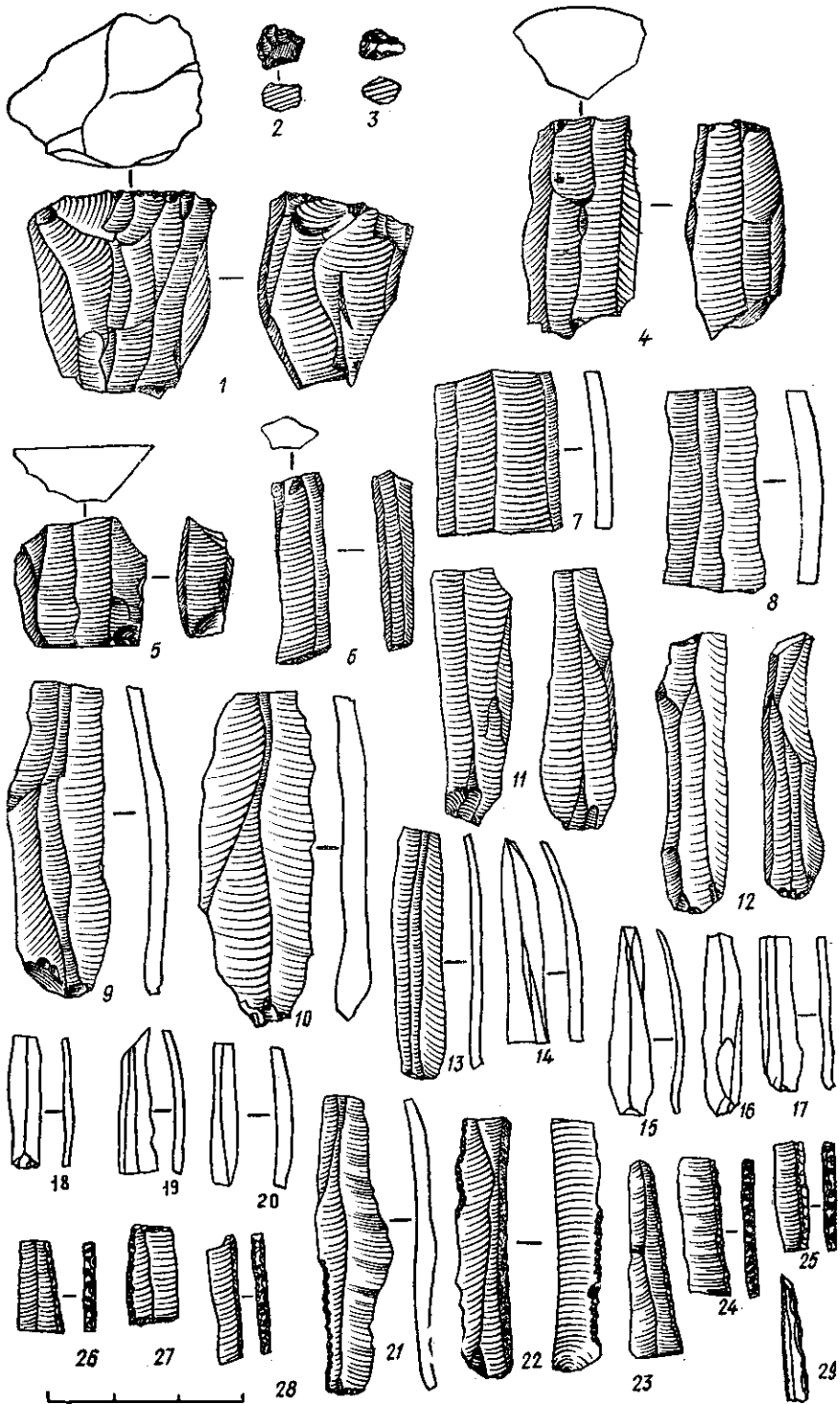

Рис. 2. Крем'яний інвентар стоянки Корма 1Б.

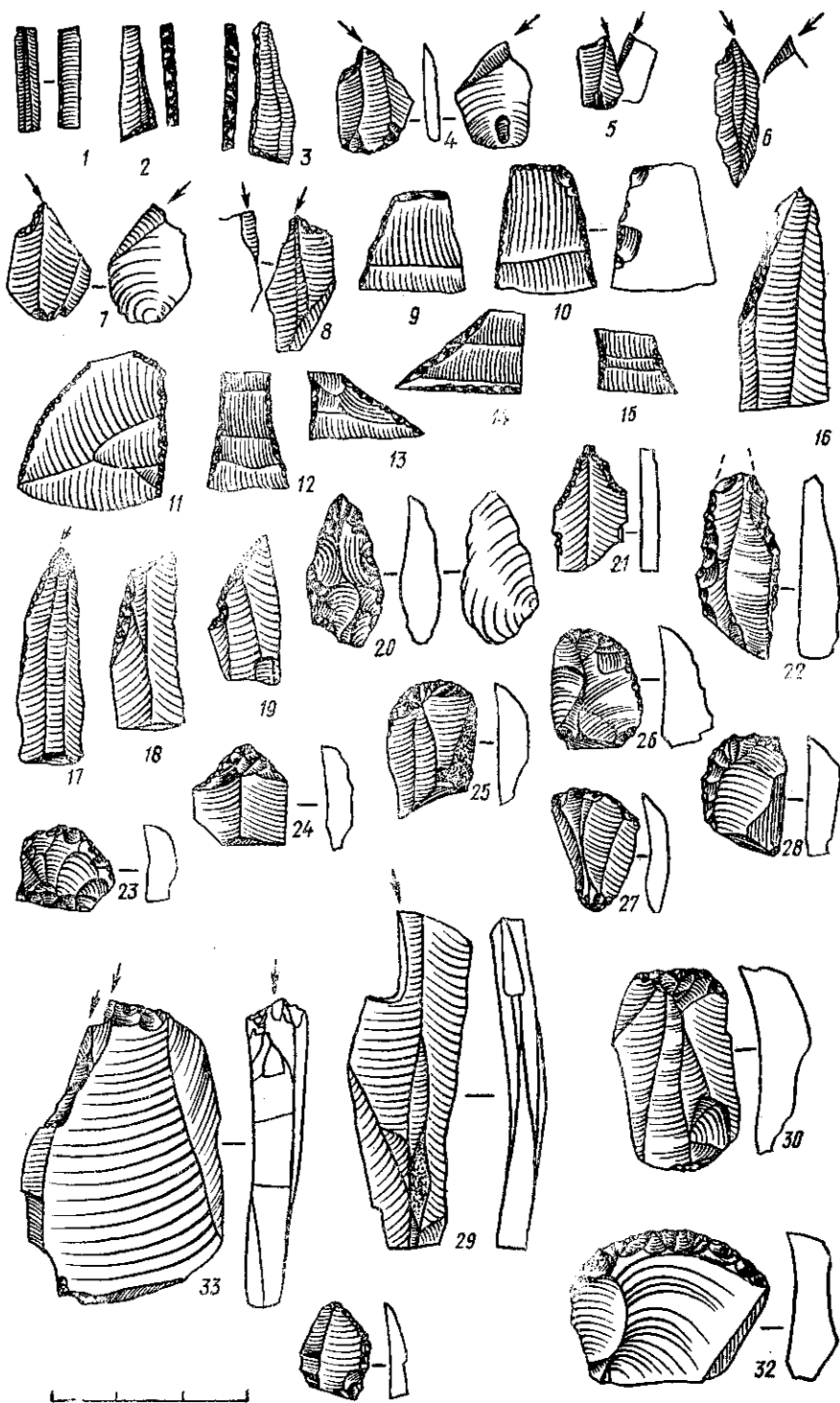

Рис. 3. Кам'яний інвентар стоянки Корма І Б.

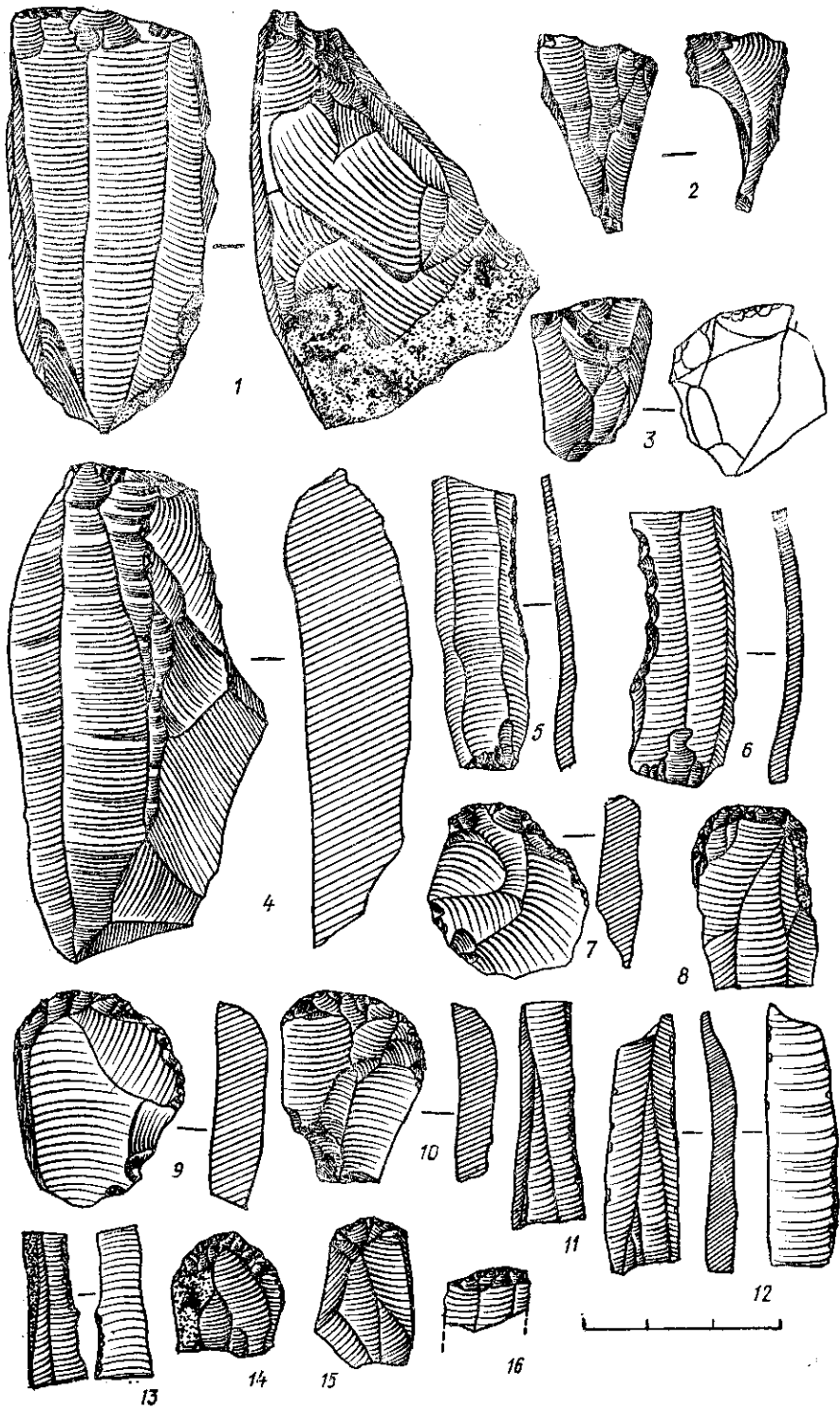

Рис. 4. Крем'яний інвентар стоянки Корма 4.

предметів з бесисемною оббивкою (рис. 2, 2, 3). Подібна картина спостерігається і на стоянці Корма 4 (рис. 4, 2, 9), правда, тут є, так би мовити, первинні нуклеуси (рис. 4, 1, 4). Це одноплощинні, однібічні ядрища із скошеною ударною площиною і підгостреною основою, з них знімали пластинки правильної форми. Невеликих одноплощинних нуклеусів тут 15; із скошеною площиною (частіше трикутної форми збоку) налічується 6 екз., підпірамідальних — 5 (рис. 4, 2), аморфних, полідральних — 8. Є кілька мікронуклеусів².

Отже, на стоянках майже не знаходимо тих первинних ядрищ, з яких знімали пластини (рис. 2, 7—10), пластинки (рис. 2, 11—13) і мікропластинки (рис. 2, 14—20), що мають досить правильну форму. Справа в тому, що сировина використовувалась до кінця, як свідчать і реберчасті сколи підправки нуклеусів. Це пояснюється не відсутністю запасів сировини, як вважають деякі автори, а явищем мікролітизації знярядь, коли їх виготовляли навіть з малих за розміром заготовок. Ось чому можна спостерігати відсутність нуклеусів там, де нестачі в сировині немає. Серед заготовок домінують дрібні пластинки, на другому місці стоять мікропластинки, які є характерною ознакою даного періоду існування стоянок.

Серед знярядь найбільший інтерес становлять мікроліти. Трапеції в колекції високі (нижня основа майже в два рази більше висоти). Переважають симетричні трапеції. На Кормі 1Б їх 10 екз. (рис. 3, 9, 10), на Кормі 4 — 6 екз. (рис. 5, 13, 17—18). Окремо виділяються поперечні вістря: Корма 1Б — 3 екз. (рис. 3, 11, 12), Корма 4 — 5 вістер (рис. 5, 10—12). Деякі з них мають увігнуті бокові сторони (рис. 3, 12). Є трапеції ретушовані тільки з одного боку — (Корма 1Б — 5 шт., Корма 4 — 2 шт.). Трапився також мікроліт ромбоподібної форми (Корма 1Б, вони мають увігнуту бокову сторону, їх тут три, рис. 3, 13, 15). Різновид асиметричних трапецій (Корма 4) представлений трьома прямокутними мікролітами (рис. 5, 14). На стоянці Корма 1Б знайдена незвичайно великого розміру трапеція з тонкого відщепу (рис. 3, 11). З пластин тут зроблено 10 трапецій, з пластинок — 9, з мікропластинок — 1.

Серед мікролітів найчисленнішими є зняряддя з притупленою спинкою, причому переважна більшість їх виготовлена з мікропластинок (рис. 2, 24—28; рис. 5, 5—9), менша кількість — з пластинок та по одному виробу на кожній стоянці — з пластин. Виділяється голчасте вістря (Корма 1Б), один край якого притуплений, а другий оформлений дрібною ретушю (рис. 2, 29). Слід відзначити наявність вістер кудлаївського типу з відщепів. На стоянці Корма 4 їх три (рис. 5, 1—4), на Кормі 1Б — одне. Деякі з них нічим не відрізняються від вістер типу А³. Цікавою знахідкою на Кормі 1Б є три невеликі нерівнобічні трикутники, оформлені притуплюючою ретушю (рис. 3, 2—3). Сегментоподібне зняряддя з Корми 4 (рис. 5, 15) можна розглядати, певно, як різновид пластинки з притупленим краєм.

Характерна особливість стоянок — наявність пластинок (рідше пластин) із скошеним ретушю краєм (так звані яніславицькі вістря). Більшість вістер виготовлено мікрорізевою технікою (рис. 3, 16, 18, 19; 5, 20, 24), хоч є й інші різновиди їх (рис. 3, 17; 5, 19, 22). Багато на стоянках мікрорізців, здебільшого пластинок і менше на пластинах (рис. 3, 4—8; 5, 25—27). Цю категорію виробів, імовірно, слід пов'язувати з відходами виробництва яніславицьких вістер, а переважання кількості мікрорізців над ними (це особливо помітно на Кормі 4) можна пояснити тільки тим, що вістря губились за межами стоянок.

² Саочук А. П. Новые мезолитические памятники в Среднем Поднепровье.— СА, 1975, 4, с. 92.

³ Kozłowski S. K. Introduction to the history of Europe in early Holocene.— The Mesolithic in Europe. Warszawa, 1973, p. 360, fig. 4, 9—11.

Виразну серію на стоянці Корма 1Б складають мікроскребки, для яких використано переважно темно-сірий, більш високоякісний кремій (з нього зроблено і багато інших знарядь). Вони не мають витриманої форми, виготовлені з дрібних відщепів (рис. 3, 23—27, 31). Частина цих знарядь відносно високої форми. Виділяються три екземпляри з підгострим робочим краєм (рис. 3). Один уже дрібний мікроскребок

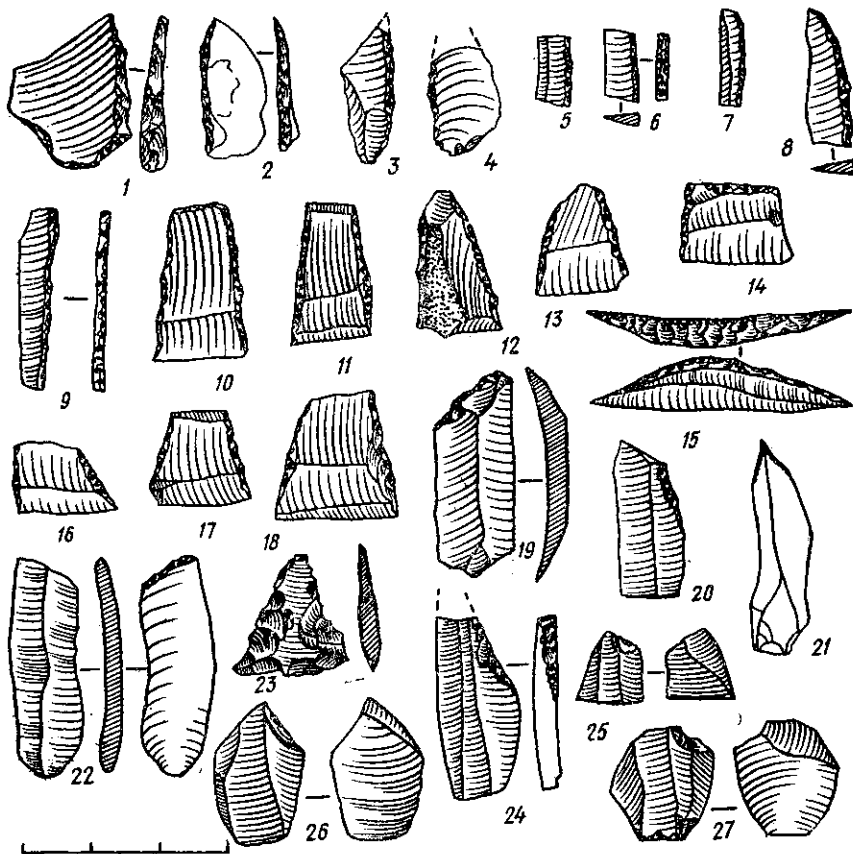

Рис. 5. Крем'яний інвентар стоянки Корма 4.

має ретуш по всьому периметру. З цієї серії тільки один екземпляр — на кінці зламаної пластинки. На стоянці Корма 4, де комплекс знарядь взагалі бідніший, мікроскребків набагато менше, крім того, вони дещо відрізняються від цього типу виробів з Корми 1Б. Так, на відщепах виготовлено тільки три знаряддя. Є дрібні скребки на кінці зламаної пластинки (рис. 4, 15—16), а також два з притупленим робочим краєм (рис. 4, 14).

Скребків великих розмірів трохи більше на стоянці Корма 4 (рис. 4, 7—10). Середній розмір скребків на відщепах для стоянки Корма 1Б — $2,5 \times 1,5$ см (рис. 3, 32). Є екземпляри на невеликих пластинках (рис. 3, 30). Знайдено тут і один нуклеусоподібний високий скребок. На цій стоянці вони виготовлені з того ж високоякісного темно-сірого кремю, що й мікропластинки, тому належність їх до мезолітичного комплексу не викликає сумніву.

Різці для стоянок малохарактерні. На Кормі 1Б виявлено два кутові різці (рис. 3, 29, 33), два — на відщепах і два нуклеусоподібних. На стоянці Корма 4 цих знарядь більше, вони діляться на такі групи: а) на куті зламаної пластинки — 6 (рис. 6, 4—5, 7, 8); б) нуклеусо-

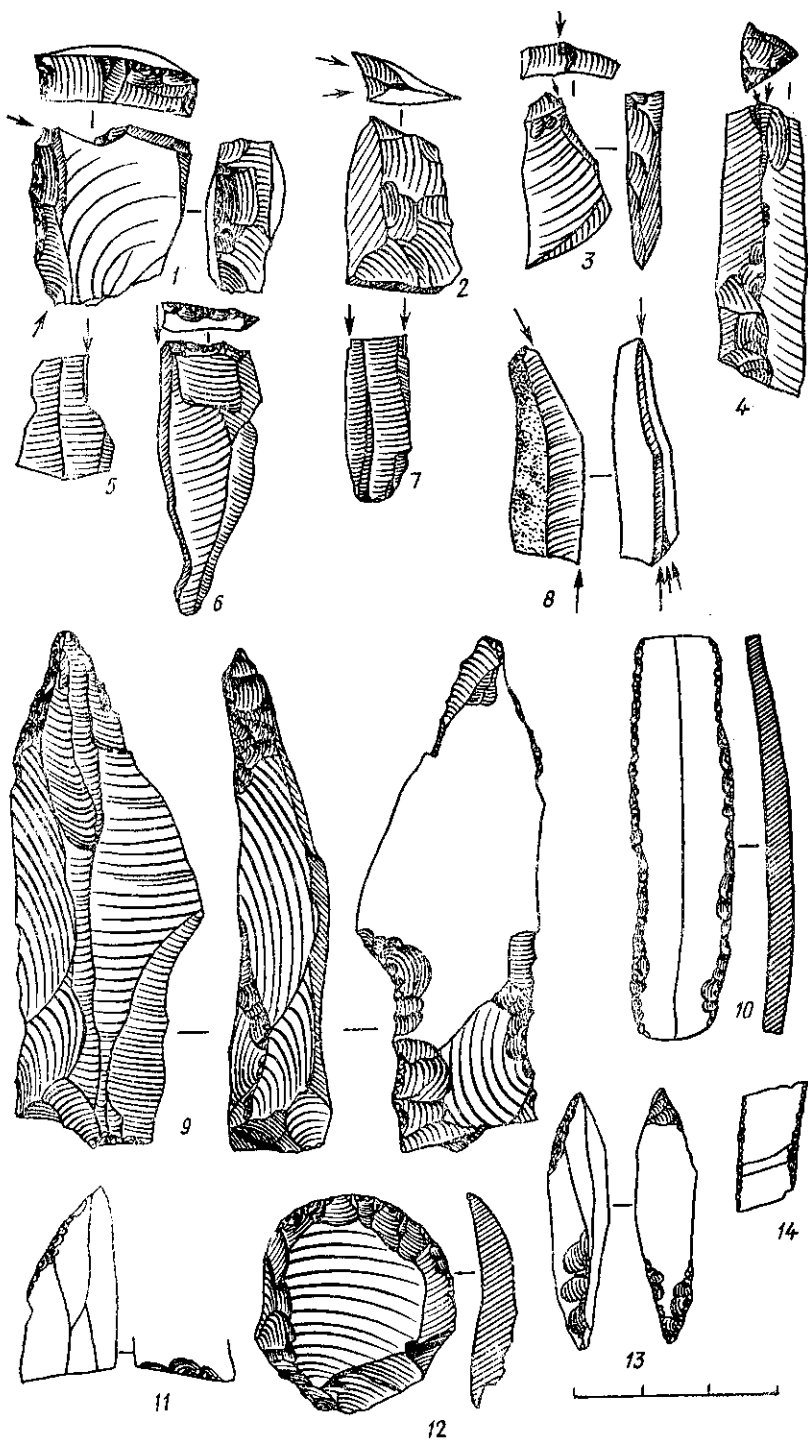

Рис. 6. Крем'яні дві стар. стоянки Корма 4 (1-8), Корма 1А (9, 10, 12), Корма 5 (14) та з північної околиці с. Рудня Озеряльська (11, 13).

подібні атипові — 5 (рис. 6, 1—2); в) на відщепі — 1 (рис. 6, 3); г) биваний на пластинці — 1 (рис. 4, 6).

З інших знахідок заслуговують на увагу проколки (рис. 5, 21) та розвертки (рис. 3, 20—22).

Хоч пластин і пластинок з ретушшю порівняно небагато, але вони мають деякі характерні особливості. По-перше, відсутні знаряддя: виімчастою ретушшю; по-друге, ретуш дрібна і займає частину виробу. На Кормі 1Б серед пластин є ретушовані зі спинки (5 екз.), зі спинки та черевця (5), причому ретуш однобічно або двобічно протилежна. Так само ретушовані пластинки: з боку спинки — 10 екз. (рис. 2, 21), з черевця — 1, з однобічною протилежною ретушшю — 2 екз. (рис. 2, 22). На Кормі 4 всі пластини мають ретуш зі спинки (рис. 4, 5, 6). Пластинки за цією ознакою поділяються так:

- 1) ретуш на спиці — 11 (рис. 4, 11);
- 2) » на черевці — 2;
- 3) » на спиці і черевці — 5;
- а) однобічно протилежна — 1 (рис. 4, 13);
- б) двобічно протилежна — 4 (рис. 4, 12).

Мікропластинки оформлені дрібною перлинною ретушшю, причому на Кормі 1Б три екземпляри мають ретуш на спиці і п'ять з черевця (рис. 2, 23), тоді як на Кормі 4 відповідно дві та одна.

В літературі іноді публікуються знахідки підтрикутних вістрів з двобічною ретушшю⁴. Подібний екземпляр трапився на стоянці Корма 4 (рис. 5, 23). Але тут є і більш виразні вістря, які, мабуть, до мезолітичного комплексу не належать і являють собою знаряддя епохи бронзи.

Стоянка Корма 2 дала найменшу кількість предметів, причому деякі категорії знарядь мають свої особливості, що, можливо, пов'язані з хронологією. Нижче в таблиці наводяться основні категорії крем'яного інвентаря стоянки (див. табл. 2).

Нуклеуси стоянки невеликі, кількісно переважають аморфні полідральні, в процентному відношенні їх (нуклеусів) більше, ніж на попередніх стоянках.

Мікролітичних знарядь небагато. Трапезії мають ретуш тільки на одній стороні (рис. 7, 23, 24). Знаряддя з притупленою спинкою малотипові і нечисленні. Є яніславицькі вістря (рис. 7, 25, 26). Привертає увагу мікрорізець на пластинці з боковою виімкою, підготовленою для зламу пластинки в цьому місці (рис. 7, 26). Мікроскрібки таких різновидів: 1) на укорочених пластинках — 5 (рис. 7, 7, 10, 13, 16); 2) на відщепі — 4 (рис. 7, 5): а) високих — 1; б) підгострених — 1 (рис. 7, 5); 3) на реберчастих сколах — 4 (рис. 7, 6, 8, 11).

Як бачимо, на відміну від двох попередніх стоянок у групі мікроскрібків найбільше знарядь на укорочених пластинках, своєрідні скребки на реберчастих сколах. Є скребки відносно великих розмірів (рис. 7, 9, 21, 22). Різці теж більш різноманітні, серед них: 1) бокові з виімкою на кінці — 2 (рис. 7, 28); 2) бокові з прямим робочим краєм — 1 (рис. 7, 19); 3) нуклеусоподібні — 1 (рис. 7, 20); 4) на куті пластинки — 2 (рис. 7, 21).

Інші типи знарядь нічим не відрізняються від подібних їм на стоянках Корма 1Б і Корма 4. Як уже згадувалось, на стоянці була знайдена ранньонеолітична кераміка.

Інтерес становлять і деякі окремі знахідки, виявлені недалеко від описаних вище стоянок. Зокрема, це велике асиметричне вістря (Корма 1А) з різцевим сколом з черевця (рис. 6, 9). Обробка його мало відрізняється від обробки вістрів свідерського типу. Тут же знайдено і патиновану пластинку з ретушшю (рис. 6, 10) та злегка патинований

⁴ Гурина Н. Н. Новые мезолитические памятники лесной полосы Европейской части СССР.— СА, 1961, № 1, с. 127, рис. 1, 8.

Співвідношення категорій крем'яного інвентаря стоянки Корма 2

№ п/п	Категорії	Абсолютна кількість	Кількість в %
1.	Нуклеуси	8	
2.	Нуклеусоподібні уламки	8	
3.	Поздовжні сколи з нуклеусів	7	
4.	Відщепи, куски	327	57,1
5.	Пластини без ретуші	17	2,95
6.	Перетини пластин	7	
7.	Пластини без ретуші	89	15,45
8.	Перетини пластинок	16	2,8
9.	Мікропластинки без ретуші	22	3,8
10.	Реберчасті сколи	14	2,4
11.	Уламки	11	1,9
12.	Трапеції	3	
13.	Знаряддя з пригупленою спинкою	4	
14.	Косоретушовані (яніславицькі) вістря	2	
15.	Мікорізи	2	
16.	Мікроскрєбки	13	26,0
17.	Скрєбки	8	16,0
	а) на відщєпах	6	
	б) на пластинах, кінцеві	2	
18.	Скобєли	2	
19.	Відщєпи з ретушю	1	
20.	Різи	6	12
21.	Пластини з ретушю	2	
22.	Пластинки з ретушю	6	12
23.	Мікропластинки з ретушю	1	
	Всього предметів	576	100
	знарядь	50	8,7/100
	пластин	31	5,4
	пластинок	127	22,0
	мікропластинок	23	4,0

скрєбок на відщєпі (рис. 6, 12). Ці предмети якось важко пов'язати з комплексами основних стоянок, можливо, вони більш ранні. На стоянці Корма 1 знайдене вістря свідерського типу, без виділеного черешка. Таке саме знаряддя разом з вістряма яніславицького типу виявлено на північ від с. Рудня Озерянська (рис. 6, 11, 13). На стоянці Корма 5 (рис. 1) серед нечисленних знахідок виділяється мікроліт у формі паралелограма (рис. 6, 14).

Розглянемо основні риси крем'яної індустрії стоянок Корма 1Б і Корма 4. Насамперед, привертає увагу нечисленність нуклеусів, їх нестала форма, переважання серед пластинчастих заготовок дрібних пластинок і мікропластинок відносно правильної форми. Характерною ознакою, що вказує на техніку розщєплення кременю, є наявність сколів підправки. Загалом індустрія має виразний мікролітичний вигляд з набором трапецій, серед яких домінують симетричні, представлено два типи асиметричних, виділяються поперечні вістря стріл.

Серед мікролітів переважають вкладиші з притупленою спинкою, є вістря кудлаївського типу (типу А), цікава знахідка — дрібні асиметричні трикутники (Корма 1Б). Дуже характерні яніславицькі вістря, мікорізи. Виразна серія мікроскрєбків із стоянки Корма 1Б.

На пізньомезолітичний час існування стоянок вказують трапеції, але вони недостатні для визначення культурної належності індустрій. Це стосується і поперечних вістер. Як складова частина побережного (coastal) компоненту вони відомі в кількох європейських культурах — Олдслоє, Яніславіце, Конгемезе, Ертебелле⁵. Ще більше поширені знаряддя з притупленою спинкою, однак у цій групі становлять інтерес

⁵ Kozłowski S. K. Op. cit., s. 357.

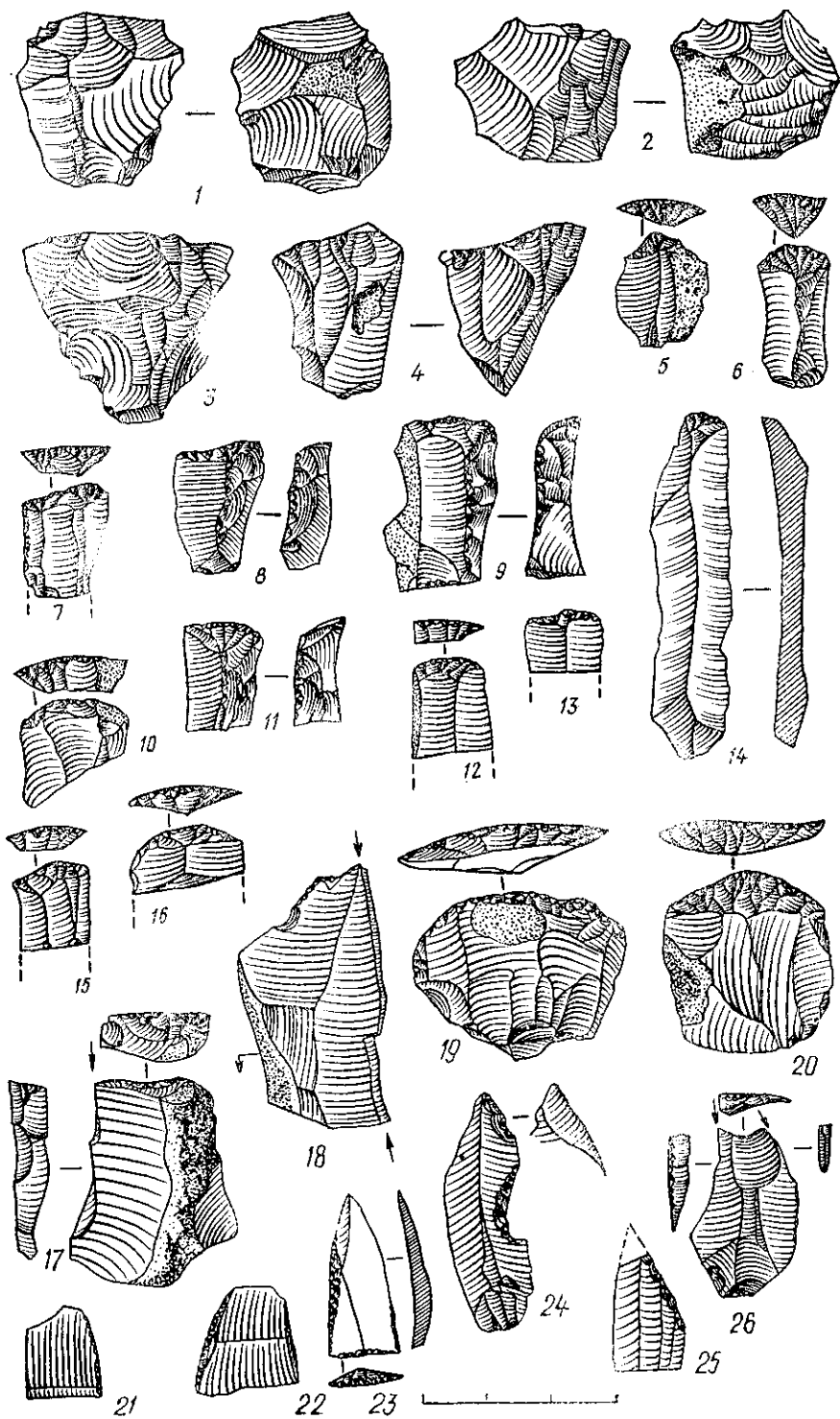

Рис. 7. Крем'яний інвентар стоянки Корма 2.

вістря кудлаївського типу (тип А). Подібні вістря широко відомі в культурі Коморниця в Польщі, яка датується часом пізній пребореал — ранній атлантикум⁶. Дрібні нерівнобічні трикутники теж мають значне поширення, але найближчі аналогії їх знаходимо в польських культурах Хойнице і Яніславіце⁷, причому привертає увагу, що в яніславицькій культурі компонент Свєрдборг, куди входять трикутники, представлений не на кожній стоянці (зокрема їх немає на Кормі 4). Косоретушовані вістря стоянок Корми характерні для яніславицької культури.

В цілому комплекс знарядь із стоянок має найближчі аналогії в згаданій культурі, для якої, за С. К. Козловським, характерні такі основні вироби: вістря яніславицького типу⁸, поперечні вістря (в східній групі), трапедії — в атлантичну стадію, компонент Свєрдборг (крім мікролітів з ретушованою основою). Характерні для неї і дрібні скребки несталої форми на відщеплах. Близькі до матеріалів торфовища Корма і стоянки Прип'ятського Полісся Білорусії, де виділяється «зона поліського тарденуазу»⁹. Подібні пам'ятки можна знайти і далі на північ — по верхній течії р. Німан (стоянка Несиловичі 1)¹⁰, але поки що справа ускладнюється в зв'язку з відсутністю більш детальних кількісних порівнянь різних категорій виробів цих стоянок з відповідними матеріалами Корми, бо такої обліку робиться не часто. Аналогії є і в дніпровсько-прип'ятській групі пізньомезолітичних пам'яток України¹¹.

Як вказує польський дослідник Б. Гінтер, походження яніславицьких вістрей неясне — їх не можна пов'язати з тарденуазькими формами, але не виключено, що вони виникли, зокрема, в Білорусії або на Україні¹². С. К. Козловський подає карту, на якій зона поширення яніславицької культури охоплює також північну частину України, де розташовані і наші стоянки.

Отже, на підставі всіх цих даних стоянки Корма 1Б і Корма 4 слід віднести до яніславицької культури, яка датується часом пізнього бореалу — пізнього атлантикуму.

Порівнюємо ці стоянки з раніше відкритими нами на Житомирщині поблизу сіл Кропивенка і Стаханове¹³. Останні розміщені приблизно за 100 км південніше, але теж на Поліссі. Вони схожі з Кормою технікою розщеплення кременю, є тут яніславицькі вістря, трапедії (на стоянці Кропивенка проведено повторні збори і знайдено всього 16 трапедій, в тому числі два поперечних вістря), проколки, що помилково описані як вістря стріл. Але серед заготовок майже немає мікропластинок і тим більше вкладишів з притупленою спинкою, що не можна пояснити випадковістю, бо на вказаній стоянці знайдено кілька сотень предметів. Крім того, тут є і скребки, вісім екземплярів дрібних кінцевих на пластинах, тоді як на відщеплах (типу Корма 1Б) тільки два.

Подібна картина простежена поблизу с. Стаханове, де на північній стоянці знайдено шість невеликих кінцевих скребок і немає жодного мікроскребка на відщепі, але є яніславицькі вістря і кілька трапедій. До цих стоянок примикає і Корма 2 (на якій ще були мікропластинки, але вже відсутні типові знаряддя з притупленою спин-

⁶ Kozłowski S. K. Op. cit., s. 340.

⁷ Ibidem, s. 357, fig. 1.

⁸ Ibidem, s. 361, fig. 5, 30—33.

⁹ Исаенко В. Ф. Мезолит и неолит Припятского Полесья.— Древности Белоруссии. Минск, 1966, с. 27.

¹⁰ Гурина Н. Н. Новые данные о каменном веке северо-западной Белоруссии.— Палеолит и неолит СССР. МИА, № 131, М., с. 164—165, рис. 13, 14.

¹¹ Телегин Д. Я. Поздний мезолит Украины. Опыт культурно-территориального членения памятников.— The Mesolithic in Europe. Warsaw, 1973, p. 538.

¹² Ginter Bolesław. Remarks on the origin of some mesolithic cultures in Poland.— The Mesolithic in Europe, p. 183.

¹³ Пясецький В. К. Мезолітичні стоянки в басейні р. Ірші.— Археологія, 1975, 16, с. 61—63.

кою), тут переважають дрібні кінцеві скребки. Проте наявні відмінності в групі різців — вони більш виразні, причому домінують, здається, бокові різці.

За характером кременю розглянуті стоянки можна розділити хронологічно. Більш ранніми є Корма 1Б і Корма 4, пізнішим — Корма 2 і стоянки басейну р. Ірші, причому зазначимо, що на Кормі 2 знайдено уже ранньонеолітична кераміка. Один уламок посудини цього часу виявлено на стоянці Кропивенка.

Процес розвитку крем'яної індустрії у загальних рисах проходить так. На більш ранній стадії — існування дрібних трикутників, вістер типу II (кудлаївські), різних трапецій, яніславицьких вістер — домінують серед мікролітів вкладиші з притупленою спинкою. Для першої стадії характерні й дрібні скребки на відщепках. На другій стадії деякі категорії зникають, залишаються симетричні трапеції, рідко — поперечні вістря, яніславицькі; скребки стають переважно кінцевими, а різці (Корма 2) — більш виразними. Крім того, змінюється і форма вістер свідерського типу. Так, у районі торфовища Корма вони більш ранньої форми — без черешка, тоді як на стоянці Кропивенка знайдено вістря низької форми — з черешком.

В. К. ПЯСЕЦКИЙ

Мезолитические стоянки торфяника Корма

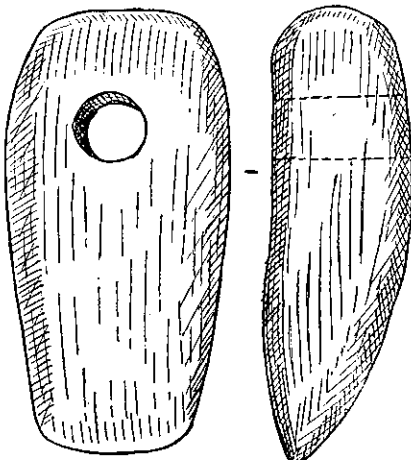
Резюме

На дюнах западного берега торфяника Корма около с. Рудня-Озерянская Олевского района Житомирской области в 1974—1975 гг. автором были обнаружены позднемезолитические стоянки. На некоторых из них произведены небольшие разведочные раскопки. Анализ кремневого инвентаря позволил сделать вывод о принадлежности его к яніславицкой культуре. Наметились два периода существования стоянок. К более раннему периоду относятся Корма 1Б и Корма 4, а к более позднему — Корма 2 и стоянки в бассейне р. Ирша — Кропивенка и Стаханово.

В. Г. БОРОДУЛІН

Кам'яна мотика з с. Новопокровки

Влітку 1970 р. краєзнавці з с. Новопокровки Чугуївського району Харківської області, що проводять нагляд за археологічними пам'ятками в околицях рідного села, передали до Харківського історичного музею кам'яну шліфовану мотику (рис.).

Кам'яна мотика з с. Новопокровки.

Мотика, виготовлена з сірого дрібнозернистого каменю й добре відшліфована по всій поверхні, досягає 12 см в довжину при ширині корпусу 6 см. Трохи звужене (до 3,6 см) лезо її добре загострене, просвердлений конічний отвір для держака зміщений до заокругленого обуха (діаметр отвору 2 см). Внаслідок роботи на твердому ґрунті лезо мотики трохи побите, а на нижній її площині залишилися довгасті подряпини.

Серед землеробських знарядь з кістки та рогу кам'яні мотики трапляються рідко. Вони здебільшого ма-